

ISSN 2591-1201

LETNIK 8 • 2024 • ŠTEVILKA 1

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnični urednik

Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2024.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 8 • 2024 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Valentin Areh

*Nemški pogledi na vzroke razkola
med Nemci in Slovenci*

9

Pavlina Bobič

*Moč uma in telesa: telo kot politični prostor v desetletju
po 1. svetovni vojni na Slovenskem*

45

Zoran M. Jovanović

*Slučaj Gornja Toponica: O ponekim detaljima iz istorije
srpsko-slovenačke bliskosti tokom Drugog svetskog rata
ili o Srbima barbarima*

81

Klemen Kocjančič

*Lažno upanje:
slovenska partizanska vojska in prelomno leto 1943*

127

Matic Batič

Prisvajanje javnega prostora na Primorskem med 1943 in 1945

165

Željko Oset

*Ruski emigranti v Jugoslaviji med sovjetskimi obveščevalci
in jugoslovansko tajno policijo*

205

Poročila s konferenc

Špela Chomicki in Petra Grabrovec

*Ob 100. obletnici Gentilejeve šolske reforme:
posledice za primorski prostor, Trst, 22. september 2023*

241

In memoriam

Aleš Maver

In memoriam doc. dr. Ilaria Montanar

247

Recenzije

Klemen Podbersič

*Aleš Maver, Ukrajina od igre prestolov do vojne za
samostojnost, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2023*

253

Jurij Perovšek

*Andrej Rahten, Anton Korošec: slovenski državnik
kraljeve Jugoslavije,
Cankarjeva založba, Ljubljana 2022*

257

Željko Oset

*Josip Mihaljević, Kako je operirala UDBA? Operacija
"Paromlin" i sudbina Vinka Markovića, Hrvatski
institut za povijest, Matica hrvatska, Zagreb 2022*

263

Prejeto: 19. 4. 2024
1.01 izvirni znanstveni članek

Pavlina Bobič¹

Moč uma in telesa: telo kot politični prostor v desetletju po 1. svetovni vojni na Slovenskem

Izvleček

Prispevek tematizira ideale in perspektive telesnosti v obdobju pred in po prvi svetovni vojni in jih postavlja v okvir sočasnih poskusov celovite povojne obnove življenj. Na kakšne načine se je princip telesnosti spreminjal v politično krajino, kjer so se spopadle različne ideologije in obenem razkrile svoje poglede na duhovno in telesno moč ter sposobnost (moralne) regeneracije? Tradicionalna ikonografija je črpala iz bogate duhovne in sekularne dediščine ter se klesala ob predstavah o vzgojnih prijemih in pasteh dobe. Dileme so se znotraj sokolskih in orlovskih telesnovzgojnih vsebin prepletale s političnimi, desetletja trajajoča razhajanja med obema organizacijama pa so se še zaostrole v

¹ Dr. Pavlina Bobič, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, pavlina.bobic@scnr.si; ORCID iD: 0009-0003-0566-8122.

času državljanskega spopada ter poglobila razdor v tradicionalnem taboru med drugo svetovno vojno.

KLJUČNE BESEDE: *prva svetovna vojna, poveljna moralna obnova, koncepti telesnosti, škof Anton Bonaventura Jeglič, Filip Terčelj, Sokol, Orel.*

Abstract

The article discusses ideals and perspectives of physicality in the period before and after the First World War, placing them in the context of contemporary attempts at comprehensively rebuilding lives after the war. In what ways did the principle of physicality change into a political landscape where different ideologies clashed and simultaneously revealed their views on spiritual and physical strength and on the ability for (moral) regeneration? The traditional iconography drew from a rich spiritual and secular heritage, shaping itself alongside notions of educational methods and the dangers of the period. Dilemmas within Sokol and Orel physical education content intertwined with political questions, and decades-long disagreement between both organisations deepened further during the civil conflict, exacerbating discord in the traditional camp during the Second World War.

KEYWORDS: *First World War, post-war moral restoration, concepts of physicality, Bishop Anton Bonaventura Jeglič, Filip Terčelj, Sokol, Orel*

Spopad in regeneracija

Antologija vojnih pesmi, *Gospod Bog bojev*, ki jo je leta 1914 uredil Alfred E. Manning Foster, je vsebovala dela avtorjev Alfreda Tennysona, Thomasa Campbella, Williama Wordswortha, Alfreda Austina in Gerarda Manleya Hopkinsa. Slednji, jezuitski asket, se je v enem od svojih verzov spraševal: »Kje je bojno polje, na katerem moram igrati moškega? O dobrodošlo tam njihovo jeklo in topovi. Nesmrtna lepota je smrt iz dolžnosti, če pod njenim praporom padem za njeno čast.«²

Ideal možatosti in telesne skladnosti je v predstavah in dojemanju ljudi pred prvo svetovno vojno simboliziral osebno in nacionalno moč, kakor tudi sposobnost fizične, moralne in duhovne obnove ter tako postal neločljiv del samodefinitivne moderne družbe. Imel je prvenstveno vlogo pri kovanju idej o narodnosti, smislu vojne in primatu dostojnosti. Ideal se je z vso bogato simboliko zlival in prelival skozi cerkveno in državno tolmačenje pomena samodiscipline. Pravi moški, je bilo rečeno, mora vedeti, kako krotiti svoje najbolj osnovne nagone.

Na kakšne načine je bil lahko koncept telesnosti priklican in uporabljen kot primerna analogija za politično krajino, na kateri so se spopadle različne ideologije in s tem razkrile svoje-
stvene poglede na vitalnost, moč, možatost – kakor tudi ženstvenost – ter implicitno potrebo po vseobsegajoči nacionalni regeneraciji po prvi svetovni vojni?³ Velika vojna je mobilizirala

2 James A. Mangan, *'Manufactured' Masculinity: Making Imperial Manliness, Morality and Militarism* (London-New York: Routledge, 2012), 703.

3 Takratne percepcije vojne pomagajo izoblikovati uvid v nekatere od političnih učinkov zaznamovane človeške izbire na pragu in koncu obeh planetarnih spopadov. Glej klasično študijo: George L. Mosse, »Two World Wars and the Myth of War Experience,« *Journal of Contemporary History* 21, št. 4 (1986): 491–513. O problemu normalizacije življenj v svetu, ki ga je preoblikovala prva svetovna vojna, glej tudi: Tammy M.

vse skupaj 65 milijonov mož, ubila več kot 8 milijonov in pohabila še 21 milijonov ljudi; uničila je štiri evropske starodavne imperije in Evropo spremenila v nekaj, kar je češki politik Tomas Masaryk opisal kot »laboratorij na vrhu neizmerne grobišča«. ⁴ Svetovna vojna je skupaj z narodi pretresla temelje tradicionalnih vrednot in s premišljenimi propagandnimi taktikami, uporabljenimi v glasbi, filmu, literaturi, političnih posterjih in drugih oblikah vizualne umetnosti, pustila prosto pot nadaljnji dehumanizaciji sovražnika, ki so jo v prihajajočih letih fašistična, nacionalsocialistična in komunistična propaganda učinkovito vgradile v svoj ustroj. ⁵ Sredi vojnih ruševin so politiki ljudskim masam, ki so bile mobilizirane in opolno-močene kot še nikoli dotlej, obljubljali »pravičnejšo družbo in lastno državo«. Liberalni Woodrow Wilson je slikal »svet, varen za demokracijo«; Lenin »komunistično družbo« brez revščine in izkoriščanja, Adolf Hitler pa si je zamislil bojovniško raso »očiščeno tujih elementov« na poti izpolnitve usode skozi čistost krvi in enosti med nacio in njenim Vodjo. ⁶

Ali naj ob razpadu starega sveta vse radikalnejše klice po fizični regeneraciji razumemo kot poskus duhovnega vstajenja, potem ko je tedanji človek uzrl uničenje na frontni črti in doživel opustošenje, ki se je spletalo v plejadi vojnih izgub in majavosti človeške vere v Boga in nauke katoliške Cerkve?

Proctor, »Reclaiming the Ordinary: Civilians face the Post-war World,« v: *Revival After the Great War: Rebuild, Remember, Repair, Reform*, ur. Luc Verpoest et al. (Leuven: Leuven University Press, 2020), 127–139; John Horne, »Reconstruction, Reform and Peace in Europe After the First World War,« v: *ibid.*, 397–316.

4 Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (London: Penguin, 2018), 6.

5 Barbara Keys, »The Body as a Political Space: Comparing Physical Education under Nazism and Stalinism,« *German History* 27, št. 3 (2009): 395–97.

6 Mazower, *Dark Continent*, 7.

Kako ključna je bila v tem smislu katoliška interpretacija povojne moralne prenove in kakšno sporočilo je prinašal imaginarij o obnovi telesa ter s tem primerni telesni vadbi? Kakšen je bil namen vse bolj razširjenih idej (in telovadišč) gimnastičnega društva Sokol in zakaj so bile te popolnoma nesprejemljive za katoliški etos? Končno je filozofija Sokola združevala ključne etične principe: moč in možatost (pa tudi ženstvenost), aktivnost in vztrajnost, predanost svobodi in očetnjavi, prostovoljstvo in disciplino ter bratsko (pa tudi sestrsko) povezanost med člani(cami) Sokola.

Po prvi svetovni vojni je katoliška struja o vzgoji telesa razpravljala posebej intenzivno, medtem ko je svoje videnje umeščala v kontekst »socialne higiene« ter s tem odstirala največje probleme časa, tj. pijančevanje in druge »razuzdanosti«, ki so se v povojni psihozi moralistom zdele brez konca. Vprašanje je bilo še pomenljivejše v odnosu do vojne, iz katere so se ljudje komaj dobro izvili, ki je močno zaznamovala človeška telesa, izžeta in željna osvoboditve od dotlej nespornih kulturnih norm.

Podobe bojevnika in dojemanja telesnosti

Koncept in stereotipne reprezentacije moderne moškosti je socialni konstrukt 18. stoletja. Gimnastika, predstavljena kot prvina osebne in socialne higiene, je bila (v vseh časih) najbolj smiselno in prodorno »orodje za klesanje človeškega telesa«; za nameček je bila gimnastika v osrčju poganjanja in tolmačenja stereotipa o popolni možatosti in je služila kot najbolj plastičen odtis filozofije o povezavi med duhom in telesom. Gojenje močnega telesa naj bi služilo za uravnavanje intelekta, ravnovesje uma in telesa je bil namreč predpogoj za človekovo dostojno in moralno vedenje. Pristna možatost naj ne bi bila

ločena od samokultivacije posameznika in je bila bistveno zvezana s konceptom časti. Možatost je v tem smislu simbolizirala ne le vrline, pripisane posameznikom, temveč tudi duhovno vitalnost celotne družbe. Zahtevala je harmonično sobivanje moči in zdravja ter uma, obenem pa krotila posameznikove strasti. Pogum in smelost sta bili kreposti, razumljeni kot nujni za (pravega) moškega, obenem pa je ta moral biti sočuten, zvest in plemenit. V meščanskem konceptu so bile prisotne tudi vojaške vrline, saj so bile nepogrešljive v dojemanju junaštva, žrtvovanja in smrti.⁷ Njihovo medsebojno prepletanje je bilo posebej vidno v dejstvu, da junaštvo ni bilo mogoče brez samozanikanja, torej smrti človekovih želja oziroma strasti, ki je bila obenem edina pot do vzvišenega cilja. Toda gojenje fizične moči in s tem vzgoja telesa, gibkosti in discipline so bili zgolj prazni pojmi brez »moči volje«.⁸ Samo moč volje in prepoznavanje gonilnega smisla je v človeku lahko prižgala gorečo predanost služenju in žrtvovanju.

V tradicionalnem imaginariju je bilo vojaško junaštvo razumljeno v luči vere in viteške možatosti. Če je bila v času vojne fizična moč moškega odvisna od njegove moralne čistosti, je to pomenilo, da je bila vera vir neustrašnosti, s čimer je posameznik izpolnil podobo močnega, zdravega bojevnika. Ideal možatosti je bil zasidran v spoznanju, da sta telo in duh povezana.

V tem smislu je bila možatost razumljena kot »enovitost že vse od začetka: telo in duša, zunanji izgled in notranje vrline naj bi sestavljale harmonično celoto«.⁹ Prav ta celovitost in

7 George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity* (Oxford-New York: Oxford University Press, 1996), 48.

8 Ibid., 15.

9 Michael Roper, »Between Manliness and Masculinity: The 'War Generation' and the Psychology of Fear in Britain, 1914–1950,« *Journal of British Studies* 44, št. 2 (2005): 347.

predstava, da je posamično gojenje zdravega telesa »*dejanje najvišjega socialnega dobrega*« je določala obliko »*dominantne moţatosti*«. Poleg tega se je na moţatost gledalo z vidika »*zunanjih kvalitet*«: fizični videz in delovanje sta odsevala nič manj kot človekovo duhovno krajino.¹⁰ Po besedah Michele Cohen je bil telesni napor nepogrešljivo sredstvo za izostritev uma, zato športne igre, ki so bile v desetletjih pred prvo svetovno vojno izjemno popularizirane, niso bile zanimive le zaradi (iz)boljšanja telesa, pač pa zaradi učenja skupinskega duha in za preusmerjanje mladeničev od nevarnosti uničujoče samozlo-rabe. Živčne bolezni so bile razumljene kot dokaz »*spodletele moţatosti*«, ki bi lahko bile premagane s pomočjo rutinskega »*fizičnega utrjevanja*«. ¹¹ Ideja o športu kot kaljenju samoodre-kanja in osebnemu plemenitenju je bila prevladujoča v vseh šolskih učnih načrtih¹² oz. telovadnih društvih po Evropi pred 1914 in je ostala v samem jedru samodojemanja generacije,

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., 348.

¹² Leta 1890 so se po vseh avstrijskih srednjih šolah poleg rednega pouka telovadbe pričeli uvajati posebni igralni popoldnevi. Ti so bili pro-stovoljni in so želeli ponuditi več moţnosti za gibanje na prostem ter odtrgati mladino od nehigienskih zaprtih prostorov. Dijakom so poleg iger – kriketu se je kasneje kot najpopularnejši pridruţil nogomet – pri-poročali še plavanje in razne atletske vaje, pozimi pa drsanje. Vodili jih niso telovadni učitelji, pač pa najpogosteje klasični filologi. Več o tem v: Drago Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem* (Ljubljana: DZS, 1968), 42. Novost je pri dijakih na Slovenskem naletela na veliko navdušenje in obisk igralnih popoldnevov je že prvo leto zajel več kot četrtino vseh dijakov. Zanimanje je še naraščalo, igre pa so pripomogle k večji disciplini dijakov, ki so najraje igrali tedaj izjemno modni kriket in kriket. Poleg tega so v Ljubljani dijake podprli s popusti pri vstopnini v kopališče Kolečija, nekateri trgovci pa so za dijake znižali cene drsalk (Ibid., 79). V letih pred veliko vojno so šolska letna poročila v igralnih popoldnevih prepoznala izjemne učinke na mladino: večjo disciplino, trdnjšo moralno in dobro telesno pripravljenost (Ibid., 81).

ki je odrasla po 1. svetovni vojni. Možje in mladeniči, ki so dejansko izkusili uničujoče učinke modernega bojevanja in ki so ponotranjili ideje o vrhunskih vrlinah, so se po veliki vojni soočali bodisi s hudimi pritiski občutkov krivde in sramu bodisi so sprejeli realnost trajnih poškodb, bolezni ali zgodnje smrti kot najbolj neposreden rezultat vojnega nasilja. Kljub mnogovrstnim odzivom in izkustvom vojne, ki so oblikovala bivše vojake, pa se jih je morda najbolj korenito dotaknila prav v razumevanju sebe kot moških.¹³

Med vrlinami in čutnostjo

Znotraj katoliškega imaginarija je ženstvenost zasedala sim-bolno enako pomembno mesto kot možatost; povzdignila je žensko vlogo v družbi in to s posebej učinkovitim namenom. Obstajal je namreč izredno močan religiozni simbol z globoko vsajenimi posledicami za odnos med moškim in žensko, ki je obsegal mnoga področja, vključno s senzualnostjo ter koncepti dobrega in zla. Če je bila za moške čistost predpogoj fizične moči in poguma, je bila za ženske izvir in ideal duhovne moči Devica Marija. Poosebljala je vse tisto, kar je krščanska ikono-grafija zmeraj predstavljala kot »dobre« ženske lastnosti: vrlost, ponižnost in materinsko odpuščanje.¹⁴ Življenje po vrlinah in odpovedih je tlakovalo pot k Bogu; samo skromne manire, preprosta oblačila in pobožnost so ženske zanesljivo varovale pred padcem v greh. Zavoljo socialne higiene je bila ženska

13 Jessica Meyer, *Men of War: Masculinity and the First World War in Britain* (Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan, 2009), 160.

14 Barbara C. Pope, »Immaculate and Powerful: The Marian Revival in the Nineteenth Century,« v: *Immaculate and Powerful: The Female in Sacred Image and Social Reality*, ur. Catherine W. Atkinson et al. (Boston: Beacon Press, 1985), 175.

moda – kakor tudi žensko obnašanje – strogo nadzorovana in sankcionirana s pomočjo tako imenovanih odborov za dostojnost, ki so goreče promovirali vzor in vrline Marije. Skrb za (ne)moralno vedenje žensk je našla odslikavo v domnevi, da bi njihovo nezaželeno vedenje lahko ogrozilo dobrobit celotne družbe, s čimer jim je ta obenem pripoznala vlogo, ki je bila daleč od pasivne.

»Primerno« žensko obnašanje in posledično močno, zdravo telo je bilo toliko pomembnejše in celo odločujoče v prizadevanju za ohranitev in okrepitev naroda v povojni rekonstrukciji skupnosti in populacijski rasti. »Drugost« ženstvenosti je ustvarila »socialne meje vojne« in osvetlila možnosti za povojno normalizacijo. Reprezentacije materinskosti kot ene ključnih ženskih lastnosti so prinašale pomen »produktivnosti« in »nadaljevanja«, pa tudi »varovanja« in »stabilnosti«. Devica Marija z atributom samožrtvovanja je bila najvišja metafora za duh ženske.¹⁵ Poosebljena je bila v vnetem delu Marijinih družb, ki so bile razširjene po Slovenskem in so imele potencialni naboj za ideološko mobilizacijo ali pa, nasprotno, demobilizacijo presvobodnega ženskega duha vse do 2. svetovne vojne. Ideal Marijine čistosti je bil namreč lahko uporabljen tudi kot orožje proti ženskam, če njihovo vedenje ni ustrezalo pričakovanim normam ubogljivosti ter spolnim in drugim dilemam, ki so izvirale iz starodavne dihotomije med Evo in Marijo v ženski naravi. Slednje poraja vprašanje, ali to ni obenem naznanjalo poskusa katoliške Cerkve, da s tem izpolni svojo ambicijo po socialnem nadzoru in utrjevanju moralne avtoritete nad spoloma. To je bilo prav tako očitno v cerkveni perspektivi na telesno vadbo žensk v katoliški telovadni or-

15 Margaret Bruzelius, »Mother's Pain, Mother's Voice: Gabriela Mistral, Julia Kristev, and Mater Dolorosa,« *Tulsa Studies in Women's Literature* 18, št. 2 (1999): 215–16.

ganizaciji Orel,¹⁶ kjer je bila ta sicer zaželena zaradi krepitev zdravja, a vendar strogo ločena od moške, da bi odnos med obema spoloma ohranili moralno nedotaknjen. Še pred prvo svetovno vojno so cerkveni dostojanstveniki zaradi morebitnih zadreg »*duhovniških in laičkih prijateljev*« žensko telovadbo zavračali oz. dopuščali le v večjih in industrijskih krajih (da se ženske ne bi zatekale k Sokolu). Po vojni pa so se ženski odseki ustanovili tudi pod okriljem Orla, a so bili brez stika z moškimi in združeni v samostojni podzvezi.¹⁷ Cerkev je bila zato izredno sumničava do ženske vadbe znotraj liberalnega Sokola, kjer so bila pravila glede ločevanja med spoloma in javnega nastopanja manj rigidna.

Toda prva svetovna vojna je številnim možem povzročila težko fizično in psihološko škodo, kar je pomenilo, da vojna lahko moža ne samo naredi, temveč tudi uniči. Slednje je razblinilo iluzijo o sladkosti umiranja na oltarju domovine in z njo enačenje vojne s prostorom za osebni razvoj in duhovno izpolnitev. Surovost vojaškega spopada je namreč prej ali slej načela človekovo telo in pogum. Možje na fronti so črpali iz omejenega vira drznosti, ki se je pogosto hitro izpraznil zaradi strašljive fascinacije nad brutalnimi učinki orožja in izrednih

16 Zametki orlovske telovadbe segajo v leto 1892, ko je bil v Ljubljani 1. slovenski katoliški shod. Različna društva klerikalne stranke so se leta 1897 povezala v Slovensko krščansko-socialno zvezo, ki je 1902 postavila organizacijske temelje za novo, orlovsko telovadno gibanje na Slovenskem. Leta 1907 so se telovadni odseki združili v okviru SKSZ s svojim organizacijskim in vaditeljskim zborom. Dve leti kasneje je zveza telovadnih odsekov po sokolskem vzoru dobila ime Orel, ki je po Sokolu prevzela glavne zunanje organizacijske znake.

17 Stepišnik, *Oris zgodovine*, 133; Tomaž Pavlin, »*Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje*«: *Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005), 77.

naporov med spopadi.¹⁸ Kot je ugotovila Joan Scott, je imela vojna daleč od frontnih linij dodatno paradoksalno moč: zaradi odsotnosti mobiliziranih (ali kako drugače onesposobljenih) mož je vojaški konflikt ženske spremenil v vidne zgodovinske akterke ter obenem destabiliziral stereotipe možatosti. Še več, vojna se je silovito in v vseh plasteh socialne pogojenosti potrdila kot »najgloblji ne-red, razbitje vseh predhodno postavljenih razmerij«.¹⁹

Moralne in vzgojne dileme dobe

Sesutje habsburškega imperija in vzpon nove jugoslovanske države sta v enakem smislu globoko, celo tesnobno, zarezala v življenje Slovencev. Skrb za moralne pasti vojne, na katere so škofje z duhovniki nenehno opozarjali vse od izbruha konflikta ter obenem razgaljali problem zabrisane očetovske avtoritete za odraščajočo mladino, se je nadaljevala tudi potem, ko je orožje na fronti utihnilo. V prvih povojnih mesecih je Ljubljanski škofijski list z vnemo pisal o velikem zlu, ki ga je dolgotrajna vojna prinesla posameznikom in družinam, in izrazil prepričanje, da je nujno treba organizirati katoliška telovadna in izobraževalna društva ter s tem - in z negovanjem »žive religiozne zavesti« - zavarovati mladež pred moralnim in fizičnim propadom.²⁰ Fantiči, ki so bili na pragu mobilizacije, ali tisti, ki so se po demobilizaciji avstro-ogrske armade 3. novembra 1918 vračali domov, so doživljali erozijo avtoritete odraslih, kar je odseval

18 Lord Moran, *The Anatomy of Courage: The Classic World WWI Account of the Psychological Effects of War* (New York: Carroll and Graf Publishers, 2007), 70–71; Michael Roper, *The Secret Battle: Emotional Survival in the Great War* (Manchester-New York: Manchester University Press, 2009), 18.

19 Meyer, *Men of War*, 3.

20 Ljubljanski škofijski list, št. 12 (1918): 155.

tudi vsesplošen problem odsotnosti očetov.²¹ Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič je konec leta 1918 svojo duhovščino pozval, naj na dekanijskih pastoralnih konferencah pretresejo vprašanje o vzgoji mladine, saj so »*gospodje zdihovali, da se je mladina izpod 20. leta nenavadno izpridila*« v letih uničujoče vojne.²² Škof Jeglič je posebej izpostavil elaborat mladega škofjeloškega kaplana Filipa Terčelja,²³ ki je razkril nove pastoralne načine, kako naj se duhovniki približajo mladim. Mladeniči

21 Andrew Donson, *Youth in the Fatherless Land: War Pedagogy, Nationalism, and Authority in Germany, 1914–1918* (Cambridge, MA-London: Harvard University Press, 2010), 225.

22 *Ljubljanski škofjski list*, št. 12 (1918), 155.

23 Filip Terčelj (2. februar 1902 – 7. januar 1946) je po maturi na škofjski gimnaziji v Šentvidu leta 1913 vstopil v ljubljansko bogoslovje in bil posvečen v duhovnika leta 1917. Med letoma 1917 in 1921 je kaplanoval v Škofji Loki, nato pa pričel s študijem na socialni pedagoški fakulteti v Kölnu. Študiral je še metode prosvetnega dela v ljudsko-prosvetnih ustanovah Adolfa Kolpinga v Mönchengladbachu. Med študijem je organiziral slovenske rudarje na Vestfalskem ter ustanovil prvo zasebno šolo v Hambornu. Na Goriškem je leta 1922 ustanovil in bil tajnik Prosvetne zveze; pod njegovim vodstvom so se razmahnila društva s tečaji in knjižnicami ter dramski in telovadni odsek. V Gorici je deloval tudi kot duhovni vodja in katehet v slovenskem zavodu Alojzijevejšče. Pod fašizmom je bil leta 1931 zaprt in 1932 obsojen na pet let konfinacije v Campobassu; čez leto dni je bil po posredovanju cerkvenih oblasti izpuščen, vendar ni smel opravljati nobene službe. Umaknil se je v Ljubljano, kjer je bil med letoma 1934 in 1945 suplent za nemški jezik in katehet na II. državni gimnaziji ter kurat v prisilni delavnici. Mesec dni po koncu vojne ga je nova komunistična oblast zaprla, po izpustitvi pa ni imel več niti stanovanja niti službe. 6. januarja 1946 sta ga na poti iz Sorice v Ljubljano skupaj z duhovnikom Francem Krašna zajela partijska aktivista ter predala pripadnikom KNOJ. Oba so strahovito mučili in umorili v okolici Davče. Šele 29. aprila 1949 so domačini trupli skrivoma izkopali in prenesli na davško pokopališče. O življenju in nasilni smrti Filipa Terčelja glej: Ivan Albrecht, *Filip Terčelj: duhovnik v primežu dveh svetovnih vojn in treh zločinskih režimov* (Ljubljana: Družina, 2017).

so se namreč soočali s težkimi socialnimi in eksistencialnimi dilemami o smislu vojnega trpljenja ter rastoči bedi v zalednih mestih in vaseh. Po Terčelju je bila za duše in moralo mladih ljudi po zaključku njihovega šolanja nujna včlanitev v Marijino družbo ali izobraževalno društvo in nato redno nedeljsko sestajanje ob živem razpravljanju aktualnih tematikah; mladi bi se po Terčeljevem prepričanju na teh sestankih sami poučili o slabostih pijančevanja, grdega govorjenja in kletve. Terčelj je kot pametno označil tudi organiziranje mladeniških taborov, združenih s krajšimi izleti, kar so bile za tedanji čas »*velike važnosti*«. ²⁴ Na ta način naj bi na podlagi prijateljskega druženja mladina prešla iz defenzive v ofenzivo in se ne le obranila slabega vpliva, pač pa tudi odločilno dobro vplivala tudi na druge. Tako bi se versko in moralno oblikovala mladina, ki ostane doma. ²⁵

Slednje je bilo toliko pomembnejše zaradi pojava raznovrstnih modernih smeri in njihovih poskusov, da mladino vzgojijo »po svoje«. Socialni demokrati so se že »silno« zanimali za mladino in jih privabljali s pomočjo »berila« in športa. Poleg tega je bil Terčelj kritičen do socialnega gibanja, ki se je hitro širilo z nemškega prostora. Zelo so ga skrbele »psevdovzgojne« pobude pohodniške kulture pod imenom Wandervogelbewegung²⁶ z alarmantnim sporočilom mladini:

²⁴ *Ljubljanski škofijski list*, št. 12 (1918): 155.

²⁵ Ibid.

²⁶ Gibanje se je pojavilo v Nemčiji okrog leta 1900 in je po svojem imenu spominjalo na ptice selivke; potovalni slog mladine je bil brez razkošja, vodniki niso bili ne učitelji ne starši, pač pa nekoliko starejši vrstniki. Med takšnimi popotniki je vladal tovariški duh, zanimanje za ljudsko kulturo, petje in muziciranje ter prirejanje »gnezdilnih večerov« na poti, kar je krepilo svojevrstno mladinsko kulturo in njeno kljubovanje paternalizmu in avtoritetam. Prim. Susanne Rappe-Weber, »Wandervogel,« *Historisches Lexikon Bayerns*, pridobljeno 15. 4. 2024, <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Wandervogel>.

»Zapusti dom in šolsko izobrazbo ter namesto tega pohajaj naokrog!« Terčelj se je bal, da je take mladine resnično veliko med delavci in študenti, kar je po njegovem mnenju odsevalo tedanje rane v družbi: šibka družinska vzgoja, zanemarjanje šole, razpuščena morala, vse to pa je spremljal še veliko bolj skrb vzbujajoč pojav: sodobni vagabundi so namreč pohajkovali naokrog v družbi ženskih vrstnic. Čeprav na Slovenskem takšna »pseudopedagogija« še ni bila formalno organizirana, je Terčelj opozoril, da so se »vagantje« že sprehajali po gozdovih, gorah in gostilnah, in to najraje ob nedeljah, v času cerkvenih bogoslužij. Druga in še nevarnejša skupina, ki jo je navdihovala ista svobodnjaška miselnost in je prav tako prihajala iz Nemčije, je bila t. i. Freie Jugendbewegung z lastnim (in precej razširjenim) glasilom *Vortrupp*. Cerkevni vzgojitelj je bil prepričan, da mora *Mladost*, mesečnik katoliškega telovadnega društva Orel, postati še bolj rigorozna v svojem pisanju in navduševati mladino za katoliško ideologijo. Cerkev bo morala intenzivneje poskrbeti tudi za telo, kajti »lena, kisle askeza« ni bila za mladost.²⁷

Kot prodoren mislec in zavzet pedagog je Filip Terčelj opazil, da si mladi ljudje želijo predvsem preprostih trenutkov veselja in druženja: »Fant hoče petja, skakanja, vriskanja«, je zapisal, česar katoliški socialni nauk ni zanikal, če je sprostitev le sledila starodavnemu reku *anima sana in corpore sano*. S tega gledišča je bil prvi namen vzgoje izgradnja značaja. Mladenci so morali dobiti priložnost za spoznanje in ponotranjenje »prešerne moškosti« in močne religiozne vere, ki so jo utelešali njihovi pedagogi oz. kateheti. Po Terčelju bi samo takšna dobrohotna, a hkrati odločna vzgoja lahko zagotovila narodu mnogotere svetopisemske Tobije, zavarovala sodobne Herakleje na ključnih življenjskih razpotjih, ohranila moč Samsonov pred zvijačami

27 Ljubljanski škofjski list, št. 12 (1918): 156.

Dalil, in ne nazadnje ustvarila številne Makabejce, ki bodo »goreli za pravo vero svojih očetov in v čast templja Gospoda s Siona«. ²⁸

Vojna je v možeh pustila sledi s svojo brezobzirnostjo in prevratnimi idejami; še več, del bivših vojakov je zajela izredna nezaupljivost, mrzlota in odurnost do duhovnikov, je zabeležil škof Jeglič in obenem priznal, da je bilo nezaupanje mož tudi posledica cerkvene vpletenosti v (propadlo) avstrijsko politiko, moralne dvomljivosti nekaterih vojaških kuratov in medvojnih političnih razdorov med prohabsburško in projugoslovansko usmerjeno duhovščino. Čeprav so bile socialne posledice vojne »resne«, je v svojem elaboratu o mladeničih in možeh po vojni opazal Matej Rihar, župnik in dekan v Šmartnu pri Litiji, pa »anarhističnih idej ali boljševizma v celoti« še ni bilo zaznati. Kljub temu je bila odprtost ljudi zanje velika, saj se je nova država le počasi konsolidirala, pokojnine so bile neizplačane, življenjske potrebsčine redke, draginja izjemna, odpor do dela pa velik. ²⁹

Mnogo poprej »silnih« v nravstvenem čustvovanju se je vrnilo iz vojaške službe popolnoma demoraliziranih in vdanih v vsakodnevno uživanje. Povojna povodenj plesov in nebrzdane zabave v nikotinskem dimu, ob alkoholu in v družbi sumljivih žensk niso bile zdrave za narod – ustvarjale so »žive okostnjake, ne pa rdečeličnih, krepkih, mišičastih ljudi«, je opozarjalo glasilo Sokola leta 1919 in v isti sapi svarilo, da se sokolske družabne prireditve ne smejo odvijati na »čast troperesni deteljici sifilis, alkohol in nikotin«. ³⁰ Cigareta je v kaotičnem utripu izpodrinila

²⁸ Ibid.

²⁹ *Ljubljanski škofjski list*, št. 5 (1919): 44.

³⁰ Andrej Studen, »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih, kakor nekdan po kači govori,« v: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak in Nataša Stergar (Ljubljana: Oddelek za zgodovino FF, 2005), 91; Studen, »Kjer se pijančevanje ustavi, red in sreča se zopet pojavi'. Drobec

bolj umirjeno kajenje pipe in zavladata provincialnim središčem in manjšim krajem ter kot simbol »hitrega in modernega« uživanja postala neločljiv del plesnih in kavarniških prireditev. Škofa Jegliča je kljub zanj poraznemu odzivu vseskozi še posebej bolel »brezsramni ples«, češ da se pri plesu »v sto slučajih smrtno greši vsaj devetdesetkrat« in pozival duhovščino, naj se bori zoper »gnusne moderne plese« kakor tudi proti »skrivnim tovarišijam fantov in deklet po župnijah«. Toda plesne strasti so se »žalibog« vžigale tudi med Marijinimi družabnicami.³¹ Jeglič je celo pozval k imenovanju zaupnikov, ki bi po vaseh pazili in župnikom naznanili hiše, kjer se shajajo mladeniči in dekleta, starše pa rotil, naj svojim otrokom branijo odhod na take – za moralo in telo nevarne – sestanke.³²

Nasproti tovrstnemu ali kar »razuzdanemu« veseljačenju je po prepričanju varuhov vere zgolj čistost ohranjala telo zdravo, lepo in mlado. Moralna celovitost je odpirala veselje za slavljenje Boga; in vendar, kako drugače je delovala nečistost, ki »kvari telo, da se spridi kri, oslabi živčevje« in še veliko več, je poročal škof Jeglič, kajti »izcimijo se težke, nesramne bolezni. Po svetu se polnijo bolnišnice in norišnice, koliko živčnih bolezni!« Učinka med vojno razširjenih veneričnih bolezni ni bilo moč spregledati; po razpadu Avstro-Ogrske so se vse vlade novonastalih držav sklicevale na izkušnje in povezave, ki jih je monarhija ustvarila med socialno higieno, prostitucijo, spolno prenosljivimi boleznimi ter vojaško močjo.³³ Bivši vojaki so se s front vračali telesno izčrpani in nanje po besedah dekana Mateja Riharja niso prežale samo kužne bolezni, pač pa tudi

o protialkoholnem boju v času poveljne psihoze,« *Zgodovina za vse XXI*, št. 1 (2014): 46.

31 *Ljubljanski škofjski list*, št. 3 (1919): 26.

32 *Ljubljanski škofjski list*, št. 5 (1919): 47.

33 Nancy M. Wingfield, *The World of Prostitution in Late Imperial Austria* (Oxford-New York: Oxford University Press, 2017), 251.

nevarnost brezdelja in pijančevanja, ki je bilo zlasti značilno za tiste brez doma.³⁴

Predvsem ženske in matere so imele v tako prekucijskih časih pomembno vzgojno poslanstvo, zato jih je bilo treba »voditi in jim pomagati«, da si »vzredimo nov, bolj veren, bolj čist in trezen, zato pa tudi bolj zdrav rod«.³⁵ Če je (bila) vojna drugo ime za uničenje, je morala biti ženska sinonim za njeno nasprotje, kajti po svoji naravi ženska življenje daje in ne jemlje. Družina in njena vzgoja sta se pokazali kot ogledalo človeške npravne trhlosti ali trdnosti, pri čemer je ljubljanski vladika doumel globoke zanke sočasnega političnega vrenja v Evropi ter iluzornega miru ob izbruhih izrednega povojnega nasilja, ki se je bohotilo na območjih premaganih imperijev vse od Finske, Baltika, Rusije, Ukrajine, Poljske, Avstrije, Madžarske in Nemčije do Balkana, Anatolije ter Kavkaza.³⁶

Vojna je temeljito zarezala v politično dojemanje in moralni ustroj mož, ki so se vračali iz razpadle cesarsko-kraljeve armade, in škof Jeglič je s skrbjo navajal vse daljše in trdovratne primere »strahovitih sprememb«, ki so zajele posameznike, družine, vasi in mesta. Vzgoja, tako telesna kot duhovna, pa je vsaj na ravni spoznanja dosegla točko preobrata: Jeglič je brez omahljivosti pisal o »nenavadni surovosti« in podivjanosti znotraj družin, ki nikakor ni bila nova, in katerih prve žrtve

34 *Ljubljanski škofijski list*, št. 5 (1919): 44.

35 Ibid. Velik nemir je poleg kajenja v javnosti dvigovala nova ženska moda z »bubi« pričeskami, kar so katoliški moralisti označevali za »neokusno« in na vsak način »moteče«. Prim. »Mladenka bodi spodobna in uljudna,« *Mladika I* (1920): 27.

36 Vojna za neodvisnost in nato državljanska vojna je med letoma 1919 in 1923 pretresala tudi Irsko, ki je tedaj šla po poti nasilja, čeravno manj brutalnega kot v Srednji in Vzhodni Evropi. Več o tem v: Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why The First World War Failed to End, 1917–1923* (London: Penguin-Random House, 2017), 5 in dalje.

so bili otroci. Škof je duhovnike opominjal, da je starše treba »vzdramiti« in prekiniti krogotok posurovelosti, ki je imel zelo negativne učinke na odraščajočo mladino. Jeglič je dobro razumel, da imajo »*cime zla*«, ki so se po njegovem mnenju razrastle v mnogovrstne razuzdanosti, samo en izvor. Zlovoljnost, zmerjanje, pretepanje in celo preklinjanje otrok so bila dejanja odraslih; nihče drug kot oni niso sejali (pa tudi želi) posurovele odzive zanemarjenih otrok.³⁷ To je pomenilo, da se morajo najprej vzgajati in krotiti vzgojitelji oziroma starši sami in šele nato otroci, medtem ko je le počasi vznikala zavest, da je ljubezen otipljiv vzajemni odnos, tj. nekaj, kar si »*more in mora*« človek pridobiti, more pa se tudi izgubiti.³⁸ Jeglič se ni čudil, da je bilo zato toliko fantičev osupljivo surovih ali kar »*podivjanih*«. Po drugi strani pa so tudi deklice v sovražnem vzdušju doma postajale brezobzirne in trmaste ter se zapletale v »*nepremišljena grešna znanja in pohajkovanja s fanti po gostilnah, plesiščih in nevarnih sestankih*«. Dokler je družina ostajala vir takšne vzgoje, se je tudi »*razuzdanost*« lahko razraščala brez omejitev. In kaj se ob tem zgodi s telesom? Odgovor škofa Jegliča je bil na dlani: pokvari se, življenjska moč peša in tudi zarod grešnikov je telesno oslavljen.³⁹

Krščanska društva in zveze so postale branik za moralno in vzgojno »*zmag*«, ta pa je zahtevala doslednost ter nikakršno spogledovanje z nasprotnimi mislimi. Vsa katoliška društva po deželi so morala zaživeti s fantovskimi in dekliškimi odseki, ki so obsegali socialnopolitične odseke za najbolj nadarjene fante (predvidene za javne funkcionarje in župane), telovadne odseke Orla, glasbeni in pevski odsek, dramski odsek, abstinenčni odsek, odsek zoper kletev in nevarno shajanje, ter

37 *Ljubljanski škofijski list*, št. 2 (1920): 5.

38 Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja: oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju* (Zagreb: Globus, 1982), 409.

39 *Ljubljanski škofijski list*, št. 2 (1920): 20.

končno dekliške odseke s telovadnim, ki je bil še najbolj potreben tam, kjer je obstajala nevarnost, da ženska mladina zaide v nasprotno (tj. sokolske) vode. Dekleta pa niso smela telovaditi javno, da se ni izgubila skromnost ali celo sramežljivost.⁴⁰

Poslanstvo telesne vadbe

Zavoljo higiene in utrjevanja vsestranske odpornosti mladine je Filip Terčelj zapisal: »Na zrak, ven iz zatohlih prostorov! Telovadba naj zajame celo človeško telo, celega človeka!« Slednje je bilo toliko pomenljivejše, ker so si telovadci med ponotranjanjem discipline in premagovanjem odpora najlažje prisvojili štiri poglavitne čednosti: zmernost, razumnost, pravičnost in srčnost. Povojno moderno gibanje je značilno promoviralo privzgojitev ljubezni do športa in telovadbe. Obenem s stališča morale ni izostalo opozorilo, da telesna vadba v svoji skrajnosti vodi k precenjevanju lastnih moči in napuhu. Telesno gibanje, ki je izviralo samo iz želje po razkazovanju fizične moči, je lahko vzgojilo atlete, ni pa moglo vzgojiti duševno globokih in moralno trdnih značajevev.⁴¹

V povojnih letih so bili člani katoliške telovadne organizacije Orel vpoklicani za boj proti liberalizmu, socialni demokraciji in »potomcu« slednjega, boljševizmu,⁴² mobilizacija pa je sledila prenovi in reorganizaciji orlovstva pod vodstvom klasičnega filologa in gimnazijskega profesorja Ernesta Tomca. Duhovna in intelektualna poglobitev članov je povezala oblikovanje

⁴⁰ *Ljubljanski škofijski list*, št. 2 (1920): 40.

⁴¹ Albreht, *Filip Terčelj*, 59; *Naš čolnič*, št. 1 (1923): 13–14.

⁴² Za natančen pregled orlovske organizacije v tem obdobju glej: Aleš Šafarič, »Telesnovzgojna organizacija Orel po prvi svetovni vojni,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 4, št. 1–2 (2020): 21–66, <https://doi.org/10.55692/d.18564.2020.1>.

telesno zdravih (in lepih) mladeničev s poukom o vsem, kar je določalo vrlega moža: trden katoliški značaj in organizacijska spretnost, smelo javno delovanje, a tudi dobro poznavanje socialnega vprašanja in razumevanje mladega človeka.⁴³ Telovadci so bili vzgajani v ljubezni do naroda in jezika; domoljubje se je krepilo ne le s pomočjo ideološke vzgoje članov, temveč tudi z vzdrževanjem telesne pripravljenosti in mentalnega zdravlja, vse pa je imelo korenine v načelih katoliške vere.

S poudarjenimi verskimi in cerkvenimi ideali so Orli ustvarjali kontrast v primerjavi s filozofijo telovadcev Sokola; nasprotja med njima so se bohotila že vse od odločnega nastopa goriškega bogoslovnega profesorja dr. Antona Mahniča in njegove prve ostre analize Sokola v *Rimskem katoliku* leta 1888, svojo kritiko sokolstva pa je v naslednjih letih še nadgrajeval v duhu krščansko radikalnejšega pogleda na svet. Načela, je učil Mahnič, so vsakakor nujna in plemenita, a prava so lahko samo ena, katoliška. Resnica je namreč zgolj krščanska in zaupana katoliški Cerkvi ter papežu kot glavi; kdor se Cerkvi in papežu (oziroma njegovemu učenju) ne pokori popolnoma in brezpogojno, preneha biti katoličan.⁴⁴ Med zmotami, proti katerim je morala Cerkev vehementno nastopati v vseh dobah svojega obstoja, je naštel naturalizem, racionalizem, liberalizem, ki je človeka delal »*absolutno avtonomnega*«, medtem ko je bil najhujši sovražnik socializem. V svoji goreči argumentaciji je Mahnič Sokola personificiral kot »*narodnjakarja, ki narod postavlja pred vero*«, in ga vrgel v isti koš kot liberalce⁴⁵ – Sokol je bil po tem gledišču nesprejemljiv, dokler se iz njega ne odstranijo vse sledi svobodomiselstva. Šopirjenje

43 Jakob Kolarič, *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1967), 164.

44 Šafarič, »Odnos Antona Mahniča do Sokola,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 3, št. 2 (2019): 19–20, <https://doi.org/10.55692/d.18564.19.8>.

45 Ibid., 25.

pod suknjo narodnosti je bilo za Mahniča in po njem slehernega katoličana nenaravno, če je moral ta ob tem v primerjavi z liberalcem »zatajevati« svoje načelo (tj. vero) , ki je na prvo mesto postavljal narod.⁴⁶ Za »viharnika s Krasa«⁴⁷ je bilo povečevanje Sokola za prebujanje naroda nepredstavljivo, ob čemer je ustanovitelja turnerjev Friedricha Ludwiga Jahna označil za framasona oz. prostozidarja, slovenskim liberalcem pa nato očital, da skušajo po vzoru socialistov s pomočjo telovadbe, sabljanja in vojaških vaj iz vrst dijakov in študentov, torej slovenskih prihodnjih »razumnikov«, »rekrutirati novo vojsko«.⁴⁸ A telesni kulturi Mahnič ni nikoli izrecno nasprotoval, telovadbo hitro rastočega Orla je radovoljno podprl zavoljo utrjevanja teles in samozavestnejšega nastopa telovadcev med »krščanskim ljudstvom«; končno je bila orlovska telovadba osnovana v katoliškem duhu, medtem ko je bila vzgoja telesa del celostnega oblikovanja mladine. Vendar je prepad med obema telesnovzgojnima organizacijama ostal.

Orli in Sokoli so kljub razlikam v podobnem jeziku govorili o nujnosti telesne aktivnosti in prav tako gojili vodilo, da je telesno zdravje pogoj za zdravje naroda.⁴⁹ Sokoli so razglašali, da je vsaka ura telesne vadbe pomlajevalna in krepilna za narod in še več – v dobi hude socialne krize v povojni Evropi je gimnastična telovadba človeka lahko napolnila z veseljem do življenja in rasti, vseskozi v globoki zavesti, da je gibanje sinonim za fizično izboljšanje sokolske mladeži, otrok in mladine oziroma telovadnih bratov in sester. Toda za Sokol »izboljšanje« ni bilo le telesno. Vzgoja v morali je bila predpo-

46 Ibid., 27.

47 Simon Gregorčič, ki je nosil težko breme Mahničeve kritike, ga je imenoval »nevihta s Krasa«.

48 Ibid., 34.

49 Več o filozofiji sokolske vzgoje telesa in duha v: Michal Babela in Josef Oborny, »Dr. Miroslav Tyrš – Father of the Sokol and Philosophy of the Sokol,« *Science of Gymnastics Journal* 10, št. 2 (2018): 313–329.

goj za oblikovanje trdnega značaja in izklesanega telesa. Ideja o povezanosti med telesom in umom sokolskega telovadca je bila prepojena s predanostjo narodu in jugoslovanski domovini; sokolska vzgoja je bila končno v službi državljanske vzgoje.⁵⁰ V jedru njihovega sistema je bil imaginarij posvečene zveze med narodom in jugoslovanskim kraljestvom, ob čemer se je Sokol razumel za najzvestejšo silo narodne enotnosti.

Že desetletja trajajoča nasprotja med katoliškim in liberalnim političnim polom – pa tudi medsebojna oplajanja – so se po vojni še naprej in najbolj vidno kresala ob vehementni kritiki vzgoje otrok v sokolskem duhu, ki je po interpretaciji slovenskih škofov izključeval katolicizem. Sokolsko gibanje je v letih pred prvo svetovno vojno doživelo temeljito preobrazbo in prevzelo telovadbo kot prvenstveno obliko dela v svojih društvih. Preporod Sokola na Slovenskem je začel (in dokončal) dr. Viktor Murnik,⁵¹ ki je gibanje začel trgati od

50 Tomaž Pavlin, »'Naša naloga, smer in cilj'. Idejne osnove sokolske misli in vzgoje,« *Prispevki za novejšo zgodovino* XLVIX, št. 1–2 (2009): 83; o namenu slovenskega sokolstva glej tudi: *Sokolska načela* (Ljubljana: Slovenska sokolska zveza, 1919).

51 Dr. Viktor Murnik (25. marec 1874 – 1. januar 1964) je bil vrhunski sokolski telovadec, vaditelj in funkcionar. Po izobrazbi je bil pravnik, po poklicu pa gospodarstvenik za področje trgovine; bil je filozof, znanstvenik in umetnik, kar je posebej tankočutno izražal skozi svoj sestav prostih vaj in spektakularnih telovadnih plesov. Murnik je zgodovino slovenske telesne kulture najgloblje zaznamoval tudi kot trener najboljših slovenskih telovadcev pred 2. svetovno vojno (med drugimi olimpijca in večkratnega svetovnega prvaka Leona Štuklja, Staneta Derganca, dobitnika dveh olimpijskih medalj, Petra Šumija, dvakratnega zaporednega svetovnega prvaka v mnogoboju, ter Josipa Primožiča, štirikratnega svetovnega prvaka). Več o njem v: *Dr. Viktor Murnik – zbornik s posveta 24.3.2006*, ur. Tomaž Pavlin, Ivan Čuk (Ljubljana: Muzej športa, 2009); Ivan Čuk, »Misli Viktorja Murnika o sokolstvu in življenju za današnjo rabo,« v: *150 let sokolstva v Sloveniji (1863–2013)*, ur. Damijana Zelnik et al. (Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2014), 39–48.

strankarske politike in ga osnoval na »*narodni miselnosti, sloneči na svobodomiselnosti*«. ⁵² Ustanovil je vaditeljski zbor, ki ga je natančno izobrazil s telovadno metodiko, ta pa se je nato širila v ostala sokolska društva in omogočila razmah naraščajske (ne le članske) telovadbe. V dobi preporoda je Sokol odprl vrata tudi ženski telovadbi; že leta 1897 se je na Murnikovo pobudo v ljubljanskem Sokolu ustanovil ženski telovadni odsek, ki je bil organizacijsko ločen od društva, čeprav je slednje prispevalo tako telovadnico kot vaditelja, dr. Murnika. Pomagal je vzgojiti prve lastne ženske vodnice in že leta 1901 so odsek preuredili v samostojno Žensko telovadno društvo. Tudi ženska telovadba se je iz matičnega društva širila v vsa tista, kjer je bilo dovolj zanimanja in usposobljenih vodnikov. ⁵³ Po prvi svetovni vojni je bilo v deklaraciji zastopnikov slovenskega sokolstva mesto žensk jasno poudčrtano: znotraj koncepta sokolske vzgoje so povzdignile narodni pomen telesno čile in moralno krepke ženske, najsibo z vidika matere, narodnega potomstva, gospodinje, učiteljice mladine ali javne delavke, za povrh pa je deklaracija poudarila enakopravnost žensk v sokolskem društvu. ⁵⁴

Bistvena filozofija Sokola se je sklenila v loku nenehnega telesnega, moralnega in estetskega izpopolnjevanja telovadca (ali telovadke). Murnik je kot vodnik vaditeljev, gimnastov in vrhunskih slovenskih sokolskih tekmovalcev na največjih športnih prireditvah, tako svetovnih prvenstvih kot olimpijskih igrah, sledil Tyrševemu sistemu in zamisli telesne vzgoje v okviru rasne higijene ter antične simbioze med telesno in duševno popolnostjo. Po razpadu habsburške monarhije in vzniku kraljevine SHS je etiko zasnoval na jugoslovanskem nacionalizmu in patriotizmu, poleg tega pa je slovenska

⁵² Stepišnik, *Oris zgodovine*, 91.

⁵³ Ibid., 98–99.

⁵⁴ Pavlin, »Zanimanje za šport«, 76.

smer jugoslovanskega Sokola zagovarjala princip načelnika z zborom vaditeljev in lastno telovadnico kot glavnim sokolskim prostorom.⁵⁵

Po koncu velike vojne leta 1918 je ob nastanku in obnovitvi jugoslovanskega sokolstva organizacija štela nekaj manj kot 40.000 članov, članic in naraščaja. Na Slovenskem je število članstva še nekaj let po vojni ostalo na predvojni ravni, hitro pa se je širil naraščaj obeh spolov in kategorij; sokolski sistem vadbe je bil namreč priznan kot šolski telesnovzgojni sistem. Toda slovensko sokolstvo je po letu 1918 in kasneje sklenjenih mirovnih pogodbah izgubilo področja treh predvojnih sokolskih žup: v Italiji so ostala vsa društva s področja tržaške, goriške in deloma idrijske sokolske župe. Izgubljenih je bilo 38 društev in trije društveni odseki: skupaj z 2228 člani se je izgubilo 663 telovadcev z 848 članicami, 456 telovadk ter 227 moškega in 296 ženskega naraščaja. Slovensko sokolstvo je to izgubo nadomeščalo z ustanavljanjem novih društev, zlasti na severovzhodu Slovenije in na Dolenjskem.⁵⁶ Ob tem je raslo število Orlov: sredi leta 1920 je, navkljub »nepopolnim« podatkom, Orlovska zveza v 140 odsekih zabeležila 2423 telovadcev, 1530 netelovadcev oz. skupaj 3593 članov in 2241 naraščaja. Orel se je širil zaradi izrazitega sočasnega negovanja telesne kulture in javnih nastopov, obenem pa je skrbel za pojavnost drugih katoliških prosvetnih društev, ki so se le počasi uveljavljala. Prvi orlovski tabor, organiziran v Mariboru med 29. julijem in 1. avgustom 1920 z močno mednarodno udeležbo telovadcev

55 Tomaž Pavlin, »Sokolski oris,« v: *Dr. Viktor Murnik – zbornik s posveta 24.3.2006*, ur. Tomaž Pavlin in Ivan Čuk (Ljubljana: Muzej športa, 2009), 22.

56 Stepišnik, *Oris zgodovine*, 164–65. Sredi leta 1929 je bilo na Slovenskem vseh sokolskih telovadcev (skupaj z moškim in ženskim naraščajem) 9081.

in bogatim programom, je bil prva velika prireditev po vojni in pravcati mali katoliški shod.⁵⁷

Razpoke v perspektivah vzgoje duha in telesa

Toda vseskozi tleče kulturnobojno razpoloženje med obema telesnovzgojnima organizacijama je nedolgo zatem doseglo kritično točko, ko se je katoliška stran krčevito uprla uvajanju sokolstva v šole: konec januarja 1921 so predstavniki SLS in duhovščina ljubljanske škofije spisali protest in zahtevo za preklic odloka prosvetnega ministra Svetozarja Pribičeviča o sokolstvu v šolstvu. Pri beograjski vladi so protestirala tudi različna katoliška društva, škof Jeglič pa je sprožil akcijo na ravni škofovske konference: februarja so v Beogradu osebno protestirali ljubljanski, zagrebški in djakovski škofje ter zahtevali ukinitvev »*sporne in protizakonite zakonodaje*«. Sklicevali so se na avstrijski šolski zakon, ki je v Sloveniji še veljal in je določal »*versko-nravno vzgojo*«. V podkrepitev sta SLS in ljubljanska škofija začeli organizirati katoliške shode proti »*vzgoji mladih v sokolskem duhu*«. ⁵⁸ Pojav takšne vzgoje je leskovški župnik in dekan Alojzij Kurent v dekanijskem poročilu škofijskemu ordinariatu v Ljubljani 31. marca 1922 označil kot »*najhujše nasilje*« in »*vnebovpijoč zločin nad katoliško šolsko mladino*«. Sokolski duh po njegovem ni bil nič drugega kot »*versko indiferenten duh*« in tudi sokolsko učiteljstvo se je po Kurentovih besedah napram duhovščini vedlo vse bolj »*predržno*« in celo »*sovražno*«. Posledice sokolskega »*strupa*« so bile manjše na kmečkih farah, pa vendar je bil strah pred posledicami velik. Dekanijsko poročilo je ponudilo radikalno rešitev: odpravo

57 Šafarič, »Telesnovzgojna organizacija Orel,« 33–34.

58 Pavlin, »Zanimanje za šport«, 84.

centralizma in samoupravo Slovenije ali vsaj odločno besedo za katoliško versko šolo. Toda Kurent je obenem kritiziral »*avtokratstvo brez primere*«, ko so nekateri župniki pripuščali med Orlice zgolj najuglednejše Marijine družabnice, vsem drugim dekletom pa prepovedali vstop v krožek, kar si po Kurentu ni moglo obetati dobrih sadov.⁵⁹ Nezaupanje katoličanov do Sokola je vseskozi vrelo okrog sokolskih telovadnih »*idealov*«, ki naj bi se zaustavljali ob človeških, svetnih in naturalističnih ciljih brez religioznih osnov – vzgojni naturalizem vseh oblik je bil ne nazadnje pripoznan in oznanjan kot vzgajališče za brezbožni boljšeizem in Cerkev je vztrajala, da bo tako vzgojena mladina prej ali slej »*njegov najgorečnejši boritelj*«. ⁶⁰

Zakon o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije 5. decembra 1929 je predpisoval združitev ali razpust vseh obstoječih društev za telesno in moralno vzgojo, s čimer je prišlo do ukinitve orlovske organizacije na Slovenskem, saj se njeno vodstvo ni hotelo vključiti v vsedržavni Sokol.⁶¹ Jugoslovanska vlada je s tem povzročila veliko nejevoljo in razočaranje med slovenskimi katoličani, ki so bili tako ob telovadni prostor, kjer so se trudili vzgojiti elito podeželske mladine. Sokol je bil zanje »*popolnoma nesprejemljiv*« zaradi njegovega »*protikatoliškega in proticerkvenega*« duha. Še več: trdili so, da bi prišlo do nič manj kot verske shizme, če bi krščanski starši dovolili svojim

59 Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), NŠAL 331, Zapuščina škofa Antona B. Jegliča, t. e. 6.

60 Ljubljanski škofijski list, št. 10 (1931): 134.

61 Anka Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije* (Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994), 37. Kot primer lokalnih zaostritev ob tem vprašanju glej: Bogdan Kolar, »Sokol Kraljevine Jugoslavije in ustvarjanje napetosti: primer župnije Koprivnik v Bohinju,« *Bogoslovni vestnik* 78, št. 3 (2018): 729–44.

otrokom vstop v sokolska društva, saj bi jih s tem izpostavili Bogu sovražnemu okolju in pregovornemu sovraštvu do duhovnikov.⁶² Hudo nasprotje med obema stranema je povzel Pavle Borštnik v svojih spominih, ko je zabeležil, kako ga je kot fantiča v sokolskem kroju (njegov oče je bil liberalec in starosta viškega Sokola) prizadela opazka mlajšega dečka, da bodo »*vsi sokoli šli v pekel*«, še bolj pa odločna pritrditev dečkove matere. Ironično, čeprav jo je zmotila rdeča sokolska srajca, je kasneje prav njen sin padel kot partizan (in morda komunist).⁶³

Dr. Gregorij Rožman, do razpusta duhovni voditelj Orla, od leta 1930 pa ljubljanski škof, je poudaril katoliško »*rezervo*« do idealov Sokola, če so ti samo človeški, humanitarni in svetni. Povojna leta so namreč razvila »*eksplozivne snovi*« v duševnem ustroju ljudi, med katerimi so bile najočitnejše radikalni nacionalizem, moralna anarhija in zastrašujoče nasilje komunizma, ki so ga sodobniki spoznavali predvsem skozi čtivo in molitve za Rusijo. Moralne vzgoje naroda se ne da »nacionalizirati«, kot si je prizadeval zakon o Sokolu Jugoslavije, je tekla kritika, kajti vest, na kateri temelji morala, je vezana samo na Božji zakon in ne policijske predpise. Za katoličane bi bil Sokol sprejemljiv samo v primeru, da bi se to telovadno gibanje »*pokristjnilo*«. ⁶⁴ Cerkev, so naprej na srce svojemu ljudstvu polagali jugoslovanski katoliški škofje, je odrešilna za državo prav skozi vzgojo

62 O sodobnih izzivih krščanske vzgoje in mestih, ki jim ta pripada, je med drugim odločno pisalo »Pastirsko pismo katoliškega episkopata kraljevine Jugoslavije o krščanski vzgoji mladine,« *Ljubljanski škofijski list*, št. 3 (1930): 37–43.

63 Pavle Borštnik, *Moj čas* (Trst: Mladika, 2006), 22–23. Borštnik je bil med 2. svetovno vojno kot Sokol trdno na protikomunistični strani in član notranjskega odreda slovenske nacionalne ilegale.

64 NŠAL, NŠAL 332, Zapuščina škofa dr. Gregorija Rožmana, Osnutek protestnega pisma vladnemu ministrskemu predsedniku v Beogradu (25. 6. 1930), t. e. 5.

mladine za Boga, posebej v dobi, ko je komunizem začel z odkritim »rušenjem reda« v človeški družbi.⁶⁵

Vrline pred preizkušnjo

Atleticizem je bilo mogoče povezati z moralno strastjo – fizična vadba je imela funkcijo nadvse učinkovitega sredstva za vsajanje dragocenih instrumentalnih ciljev v vzgoji celovite osebnosti: telesni in duhovni pogum, lojalnost in disciplina, kot tudi odprtost za ukaz in ubogljivost, kar so bili nepogrešljivi elementi »oblikovanja značaja«.⁶⁶ Negovanje fizične in mentalne vzdržljivosti je bilo s perspektive Sokola ključno za premagovanje sodobnih ekonomskih stisk in vse bolj otipljive evropske vojaške krize. Po besedah Viktorja Murnika, trenerja najboljših slovenskih Sokolov pred drugo svetovno vojno, je bila najodličnejša človeška vrlina samozatajevanje, ki je omogočalo vznik vseh drugih idealov. Katoliška organizacija Fantovskih odsekov, ki so v tridesetih letih prevzeli dediščino Orla, si je podobno prizadevala za intelektualno izobrazbo svojih članov ter obenem krepitev njihove moralne drže oz. telesnega zdravja. Telesna vzgoja in šport sta izgrajevala telo in disciplino. Toda glavna in nepremostljiva razlika med dvema nasprotnima stranema je izhajala iz prepričanja, da je katoliška Cerkev brezpogojna voditeljica v vseh zadevah morale in vere ter varuhinja primata v političnih, ekonomskih in socialnih zadevah. Še več, v luči »božanske viteškosti« so katoliški telovadci, zvesti Bogu, narodu, državi in zavezam Orla, po njegovi razpustitvi pa Fantovskim odsekom, izražali svojo pripravljenost

65 »Katoliški škofi svojemu ljudstvu.,« *Ljubljanski škofijski list*, št. 10 (1931): 136.

66 Mangan, 'Manufactured' Masculinity, 163.

za žrtvovanje svojih življenj za obrambo svetih pravic Boga in pravic naroda.

Skozi prizmo vzgoje telesa je bila morala – še bolj kot ugodje, prosti čas ali sproščanje – v samem osrčju razvoja modernega evropskega športa.⁶⁷ Prav ta problematika je izredno pomembna in obenem pogosto spregledana v poskusih za celostno razumevanje političnih, socialnih in religioznih implikacij telesne kulture – skupaj z reprezentacijami telesnosti – v panoptikumu evropske zgodovine idej.

Med nekaterimi najbolj osupljivimi primeri upodobitve moštosti pred prvo svetovno vojno in po njej so bile slike športa in športnikov, ki so odražale *»neizgovorjeno domnevo, da je šport najboljša priprava za boj«*.⁶⁸ Ideja vojne kot *»svete poti do moralne čistosti«* je bila vgrajena v moderno šolsko telesno vzgojo in tudi katoliško ikonografijo, ki je razlagala vrline kot neločljive od zdravega telesa in uma. To je imelo globoke posledice za (samo)razumevanje ljudi, kar je končno narekovalo tudi njihove politične izbire. Telo je bilo prikladno *»orodje«* ideologij. V želji po razvozlanju mnogih zank sodobne evropske zgodovine je Mark Mazower ugotovil, da so *»nazadnje vrednote v samem osrčju te zgodovine – vrednote, ki so ljudem narekovalе dejanja, ki so oblikovale in preoblikovale institucije, dale temelj skupnostim, družinam in posameznikom«*.⁶⁹ Sokoli in njihovi katoliški telovadni vrstniki so sledili filozofiji duha in telesnosti, ki je bila izjemno povedna o njihovih skupnih vrednotah, a tudi politično razplamtelih prepadih, ki so ostali in se celo poglobili med drugo svetovno vojno. Največja razdvojenost v vrednotah in humanistični misli se je po izbruhu nove kataklizme pokazala v razcepljenem Sokolu in popolni

67 Ibid., 104–105.

68 Mangan, 'Manufactured' Masculinity, 197.

69 Mazower, *Dark Continent*, 20.

radikalizaciji njegovega levega (komunističnega) krila, iz katerega je izšla vrsta revolucionarjev in najjudarnejših likvidatorjev Varnostno-obveščevalne službe CK Komunistične partije Slovenije. Žrtve njihovih atentatov so bili tudi Sokoli, ki so ostali del demokratične miselne krajine in od maja 1941 združeni v Sokolski legiji, zvesti ideji Kraljevine Jugoslavije ter organizirani pod vodstvom Sokolskega vojnega sveta.⁷⁰ Njihova usoda – skupaj z usodo članov katoliških Fantovskih odsekov v protirevolucionarnem taboru – je prav tako del tragičnega slovenskega razkola in zgodbe, ki je še neizčrpana in nedokončana.

70 Aleks Leo Vest in Ivan Čuk, *Prevarani Sokoli* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017); Ladislav Bevc, *Spomini* (Ljubljana: Jutro, 2006), 120. Ladislav Bevc je bil ves čas vojne predsednik Sokolskega vojnega sveta, medtem ko so Sokolsko legijo vodili načelniki. Sokolska legija je bila del jugoslovanske vojske v domovini in organizirana na sokolski župno-društveni strukturi. Med načelniki so bili Pavel Vošnar, Rudi Marinčič, Edi Antosiewicz in Janko Mačkovšek, vsi pa so postali žrtve komunističnega nasilja oz. državljanskega spopada. Vošnarja so komunisti ujeli po porazu četniškega odreda pri Grčaricah 8. septembra 1943, ga obsodili na montiranem kočevskem procesu in ga ubili oktobra 1943. Rudija Marinčiča so prav tako zajeli komunisti v Grčaricah, mu sodili na istem kočevskem procesu in ga ubili oktobra 1943. Inženirja dr. Janka Mačkovška je poleti 1944 aretiral in interniral gestapo v Dachau, kjer je 31. januarja ali 1. februarja 1945 umrl. Edija Antosiewicza, Sokola in dobitnika bronaste medalje na olimpijskih igrah v Amsterdamu 1928, je jeseni 1944 aretiral gestapo in ga interniral v Dachau. Tam je doživel ameriško osvoboditev koncentracijskega taborišča; leta 1949 je emigriral v ZDA, kjer je umrl 4. januarja 1960.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL 331, Zapuščina škofa dr. Antona B. Jegliča, t. e. 6.

NŠAL 332, Zapuščina škofa dr. Gregorija Rožmana, t. e. 5.

Časopisni viri

Ljubljanski škofijski list, 1918, 1919, 1920, 1931.

Naš čolnič, 1923.

Mladika, 1920.

Literatura

Albrecht, Ivan. *Filip Terčelj: duhovnik v primežu dveh svetov-nih vojn in treh zločinskih režimov*. Ljubljana: Družina, 2017.

Bevc, Ladislav. *Spomini*. Ljubljana: Jutro, 2006.

Borštnik, Pavle. *Moj čas*. Trst: Mladika, 2006.

Bruzelius, Margaret. »Mother's Pain, Mother's Voice: Gabriela Mistral, Julia Kristev, and Mater Dolorosa.« *Tulsa Studies in Women's Literature* 18, št. 2 (1999): 215–233.

Čuk, Ivan. »Misli Viktorja Murnika o sokolstvu in življenju za današnjo rabo.« V: *150 let sokolstva v Sloveniji (1863–2013)*, ur. Damijana Zelnik et al., 39–48. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2014.

Donson, Andrew. *Youth in the Fatherless Land: War Pedagogy, Nationalism, and Authority in Germany, 1914–1918*. Cambridge, Massachusetts-London, England: Harvard University Press, 2010.

Gerwarth, Robert. *The Vanquished: Why The First World War Failed to End, 1917–1923*. London: Penguin-Random House, 2017.

Horne, John. »Reconstruction, Reform and Peace in Europe After the First World War.« V: *Revival After the Great War: Rebuild, Remember, Repair, Reform*, ur. Luc Verpoest et al., 397–316. Leuven: Leuven University Press, 2020.

Keys, Barbara. »The Body as a Political Space: Comparing Physical Education under Nazism and Stalinism.« *German History* 27, št. 3 (2009): 395–413.

Kolar, Bogdan. »Sokol Kraljevine Jugoslavije in ustvarjanje napetosti: primer župnije Koprivnik v Bohinju.« *Bogoslovni vestnik* 78, št. 3 (2018): 729–744.

Kolarič, Jakob. *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1967.

Mangan, James A. *'Manufactured' Masculinity: Making Imperial Manliness, Morality and Militarism*. London-New York: Routledge, 2012.

Mazower, Mark. *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London: Penguin, 2018.

Meyer, Jessica. *Men of War: Masculinity and the First World War in Britain*. Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Vidovič-Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.

Mosse, George L. »Two World Wars and the Myth of War Experience.« *Journal of Contemporary History* 21, št. 4 (1986): 491–513.

Mosse, George L. *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*. Oxford-New York: Oxford University Press, 1996.

Moran, Lord. *The Anatomy of Courage: The Classic World WWI Account of the Psychological Effects of War*. New York: Carroll and Graf Publishers, 2007.

Pavlin, Tomaž. »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«: *Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005.

Pavlin, Tomaž. »Sokolski oris.« V: *Dr. Viktor Murnik – zbornik s posveta 24.3.2006*, ur. Tomaž Pavlin in Ivan Čuk, 9–28. Ljubljana: Muzej športa, 2009.

Pope, Barbara C. »Immaculate and Powerful: The Marian Revival in the Nineteenth Century.« V: *Immaculate and Powerful: The Female in Sacred Image and Social Reality*, ur. Catherine W. Atkinson et al., 173–200. Boston: Beacon Press, 1985.

Proctor, Tammy M. »Reclaiming the Ordinary: Civilians face the Post-war World.« V: *Revival After the Great War: Rebuild, Remember, Repair, Reform*, ur. Luc Verpoest et al., 127–139. Leuven: Leuven University Press, 2020.

Puhar, Alenka. *Prvotno besedilo življenja: oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb: Globus, 1982.

Roper, Michael. »Between Manliness and Masculinity: The 'War Generation' and the Psychology of Fear in Britain, 1914–1950.« *Journal of British Studies* 44, št. 2 (2005): 343–362.

Roper, Michael. *The Secret Battle: Emotional Survival in the Great War*. Manchester-New York: Manchester University Press, 2009.

Sokolska načela. Ljubljana: Slovenska sokolska zveza, 1919.

Stepišnik, Drago. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: DZS, 1968.

Studen, Andrej. »'Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih, kakor nekda po kači govori'.« V: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak in Nataša Stergar, 89–102. Ljubljana: Oddelek za zgodovino FF, 2005.

Studen, Andrej. »'Kjer se pijančevanje ustavi, red in sreča se zopet pojavi'. Drobec o protialkoholnem boju v času povojne psihoze.« *Zgodovina za vse XXI*, št. 1 (2014): 45–54.

Šafarič, Aleš. »Telesnovzgojna organizacija Orel po prvi svetovni vojni.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 4, št. 1–2 (2020): 21–66. <https://doi.org/10.55692/d.18564.2020.1>.

Šafarič, Aleš. »Odnos Antona Mahniča do Sokola.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 3, št. 2 (2019): 13–42. <https://doi.org/10.55692/d.18564.19.8>.

Vest, Aleks Leo in Ivan Čuk. *Prevarani Sokoli*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017.

Vidović-Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.

Spletni viri

Historisches Lexikon Bayerns. Rappe-Weber, Susanne, »Wandervogel.« Pridobljeno 15. 4. 2024. <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Wandervogel>.

*The Power of Mind and Body:
The Body as a Political Space in the
Decade after the First World War
in Slovenia*

Summary

Stereotypical representations and conceptualisation of physicality are social constructs rooted in the 18th century. True virility was considered inseparable from an individual's self-cultivation and his spirit but was also importantly related to the concept of honour. In this sense, manliness – as well as femininity – symbolised virtues that encompassed the spiritual vitality of society as a whole. Society required the harmonisation of strength and health with body and spirit, while desired virtues reined in an individual's (misguided) passions. Courage and brotherhood, instilled through sport, were the chief virtues of a warrior, coupled with nobleness and compassion; for women, there was the powerful figure of Virgin Mary in the traditional imaginary, illustrating all virtues extolling womanhood: humility, modesty and decency. The article discusses connections between the prevailing concepts of physicality, physical education and the expected moral restoration in Slovenia in the years after the First World War. Notions clashed with the reality of war losses and contemporary pedagogical challenges, which first concerned the familial and pastoral education of youth. In the context of post-war restoration, physical education philosophy and exercise held an important

place in the all-round formation of a young man. Decades-long (Kulturkampf) disagreement between the conservative – Catholic – and liberal – Sokol – view of physical (and spiritual) cultivation was prominent in this period too, ultimately being part of the fatal rift within traditional political parties during the Second World War.